

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Professor Margarita Mladenova on the Eternity of Dictionaries, the Sense of Integrity among the Czechs, and the Joys and Burdens of Translation

Abstract: Professor Margarita Mladenova is one of Bulgaria's most distinguished scholars in Bohemian and medieval studies. She studied at Charles University in Prague and at Jan Komensky University of Bratislava, and has lectured at universities both in Bulgaria and abroad.

Her research interests include Cyril and Methodius studies, the Czech language, historical Czech grammar, and comparative Slavic grammar. She is an experienced teacher, researcher, and translator and interpreter of literary and journalistic texts.

Prof. Mladenova is the author of monographs, textbooks, and teaching aids, and has contributed to the two-volume Czech-Bulgarian dictionary edited by Prof. Svetomir Ivanchev.

She has also compiled and edited numerous collections and studies on Bulgarian-Czech cultural ties, Slavic studies, and European studies. Her translation work includes texts by Jan Amos Comenius, Mihai Viteazul, Václav Klaus, as well as popular science books and works related to the Czech language and Old Bulgarian.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Професор Маргарита Младенова за вечността на речниците, инстинкта за почтеното у чехите и радостите и тегобите на превода

Професор Маргарита Младенова е изтъкната българска бохемистка. За близките си приятели и колеги тя е Маргошка, Маргото. Биографията ѝ – и житейската, и научната, е изключително богата. Родена е през 1956 година. Завършва Славянска филология – чешки език и литература в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1978 г. По време на следването си специализира в Карловия университет, Прага, и в университета „Ян Коменски“ в Братислава. Работи в Софийския университет от 1979 г. Кандидатската ѝ дисертация е посветена на Кирило-Методиевата традиция в чехословашката езикова област (IX–XV в.). Доцент е от 2000 година, а от 2016 година е професор в Катедрата по славянско езикознание. Научните ѝ интереси са изключително разнообразни. Води следните курсове: чешки език (практически курс), историческа граматика на чешкия език, история на чешкия книжовен език, чешка прагматика, сравнителна граматика на славянските езици, славянска древност, езикови реалии на чешкия език, теоретичен курс на чешкия език. В продължение на 10 години чете лекции в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, 2 години преподава и във Велико-търновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. През 2010 и 2015 година е гост-професор в Масариковия университет в Бърно, където изнася цикъл лекции на тема *Кирило-Методиевата традиция – неразделно историческо наследство и Лексикална семантика и изразяване на посесивност в чешкия и българския език*. Ръководител е на множество научни проекти. Има над 100 статии и студии, посветени на различни проблеми на славистиката.

Била е заместник-декан по учебната работа на Факултета по славянски филологии и ръководител на Катедрата по славянски езици (2004 – 2009), а от ноември 2015 г. е председател на Общото събрание на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“.

Тя е председател на Бохемия клуб и главен редактор на сп. *Хомо бохемикус* от 2001 до 2005 година. Била е заместник-председател на Бохемия клуб от 1998 – 2001 г. Член е на редколегиите на *Годишник на Софийския университет* и сп. *Съпоставително езикознание* от 2013 г.

Онова, което ме възхищава у Маргарита Младенова, е широтата на научните ѝ интереси, способността ѝ да се превъплъщава ту като преподавател, ту като изследовател, ту като преводач – устен и писмен, на художествени и публицистични текстове, ту като редактор, ту като организатор на събития на Бохемия клуб, където заразява околните с чудесното си чувство за хумор. Списание *Homo Bohemicus*, издание на Бохемия клуб, посвети специалния си брой „Бохемистиката – съдба и призвание“ на юбилея на Маргарита Младенова през 2016 година.

Библиографията на нейната научна, редакторска и преводаческа дейност, която професор Младенова любезно ми предостави, е впечатляваща. Не беше възможно да се помести всичко, сътворено от нея. Ето част от нейните приноси:

I. Дисертации

1. Кирило-Методиевата традиция в чехословашката езикова област (IX–XV в.). Кандидатска дисертация. София, 1985. Машинопис.
2. Семантика на посесивните глаголи в българския, чешкия и руския език. Дисертация за присъждане на научната степен „Доктор на филологическите науки“. София, 2017. Машинопис.

II. Монографии

1. Кирило-методиева география и езикова история или Кирил и Методий, западните славяни и какво е (о)станало после. София: Херон прес, 1999.
2. Чешка граматика (с упражнения). София: Наука и изкуство, 2004.
3. Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език. Университетска библиотека. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.

III. Учебници

1. *Žeština pro absolventy*. Sofia: Heron press, 1997.
2. Чешки език. – В: История на славянските езици. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000.
3. Езикът в туризма. Ръководство за обучение и самообучение по български, словенски, словашки и чешки език за целите на туризма (в съавторство). София: Изд. В. Траянов, 2008. Български език; Словенски език; Чешки език; Словашки език.
4. Многоезичен учебен речник за целите на туризма (в съавторство). София, 2008.
5. Чешко-български речник в два тома под ред. на Св. Иванчев. – М, Р (prý–při). София: КК „Труд“ и „Прозорец“, 2002.

IV. Издания, съставителство и редакция

1. *Acta palaeoslavica*. Vol 1. Ed. by M. Mladenova. Sofia: Heron press, 2000.
2. Славистика и общество. Съст. М. Младенова, И. Монова. София: Херон прес, 2006.
3. Славяните и Европа. Съст. М. Младенова, Е. Дараданова. София: Херон прес, 2007.

4. Славяните и техните контакти. Съст. М. Младенова, Е. Дараданова. София: Ето, 2010.

5. История на фолклористиката в Катедрата по славянско езикознание. – *Littera et Lingua*, Лято 2012. – <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg>

6. Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доцент Янко Бъчваров. Съст. М. Младенова, Р. Железарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

7. Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България. Съст. М. Младенова, В. Гешев. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013.

8. Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София, 9–10 май 2014 г. Съст. М. Младенова, М. Радичева, И. Христова, Е. Христова, А. Бурова, С. Димитрова, Т. Георгиева, Р. Петрова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015.

9. Славянска филология. Т. 26. Доклади за XVI Международен конгрес на славистите. Белград, Сърбия, 20–27 август 2018 г. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018.

V. Преводи

Пацнер, К. Търсим космически цивилизации. Прев. М. Младенова и И. Кьосева. София: Народна младеж, 1980.

Хотмар, Й. В сянката на неоните. София: Народна младеж, 1981.

Тоуфар, П. Светът на пътническите самолети. София: Народна младеж, 1982.

Хоралек, К. Два текстологични въпроса. *Седлачек, Ян.* Синтаксисът на старобългарския език от гледище на балканистиката. *Бехиньова, В.* Значението на българистичните съобщения на Й. Добровски за по-нататъшния развой на чешката българистика. *Петър, Ян.* Начало на изследването на новобългарския език от П. Й. Шафарик. – Езиковедската българистика в Чехословакия. София: Наука и изкуство, 1987.

Вивег, М. Възпитаване на девойки в Чехия. София: Колибри, 2002

Вацлав Клаус – икономист, политик, държавник. Речи, есета, статии. София: Херон прес, 2004.

Рихтерова, С. Повторно сбогуване. София: Херон прес, 2005. Превод и предговор М. Младенова.

Вивег, М. Народна топка. София: ИК Колибри, 2007.

Сулейменов, О. Аз и я. Превод от руски Н. Попова, К. Камбуров, Т. Балова, М. Младенова, В. Корнилев, Е. Николов, И. Есенски. София: Български писател, 2007.

Коменски, Ян Амос. Лабиринтът на света и раят на сърцето. Превод и предговор М. Младенова. Прага: Валд прес, 2009.

Вивег, Михай. Чудесни години – кучета ги яли. София: ИК Колибри, 2010.

VI. Редакторство

1. *Добрева, Б.* Чехите за себе си и другите. София: Херон прес, 2000.

2. *Пенчев, Вл.* Паралакс в огледалото. София: Херон прес, 2001.

3. *Попов, А.* Чешкия интелектуалец през 90-те години на XX век — изкушения и неволи. София: Херон прес, 2001.

4. *Ното bohemicus.* Издание на Бохемия клуб – главен редактор (2001–2005).

5. *Михал, К.* Чест и слава. Превод Радост Железарова. София: Херон прес, 2002.

6. *Ербен, К. Я.* Kytice/Китка. Превод Атанас Звездинов. София: Херон прес, 2003.

7. *Зейер, Ю.* Легенди за любовта. Превод Гинка Бакърджиева. София: Херон прес, 2003.

8. *Маха, К. Х.* Май. Превод Атанас Звездинов. София: Херон прес, 2005.

9. *Незвал, В.* Като две капки вода. Превод Евелина Йоцова. София: Херон прес, 2008.

10. *Кратохвил, И.* Лейди карнавал. Превод от чешки Луиза Бусерска. София: Стигмати, 2008.

11. *Клаус, В.* Синя, а не зелена планета. Кое е застрашено, климатът или свободата? Превод от чешки П. Златев. София: ИК „Международни отношения“, 2008.

12. *Мицева, В.* Чешко-български речник на съкратените наименования. София: Стигмати, 2009.

13. *Бъчваров, Я.* и колектив. Кратък чешко-български речник на некнижовната лексика. София: Ето, 2011.

14. *Айваз, М.* Другият град. Превод от чешки Добромир Григоров. София: Стигмати, 2011.

15. *Клаус, В.* Евроинтеграция без илюзии. София: ИК МаК, 2012.

16. *Годишник на СУ, ФСФ* – от 2013 г. член на редколегията.

17. *Съпоставително езикознание* – от 2011 г. член на редколегията.

18. *Фукс, Л.* Крематорът. Превод от чешки Гинка Бакърджиева. София: Парадокс/Бохемия клуб, 2015.

VIII. Литературни предговори

1. *Силвие Рихтерова.* Повторно сбогуване. София: Херон прес, 2005.

2. *Витезслав Незвал.* Като две капки вода. София: Херон прес, 2008.

3. *Ян Амос Коменски.* Лабиринтът на света и раят на сърцето. Прага: Валд прес, 2009.

Разкажете ми за себе си, за родителите Ви, за рода Ви – баби, дядовци. Къде учихте, за кои от учителите си спомняте?

Аз нямам особено дълга родова история, онова, което знам, се простира до прабаби и прадедовци, назад всичко се губи в тайната на вековете. Баща ми е от торлаците, от малкото село Струиндол в Българоградския балкан, което вече почти е обезлюдено. Но баща ми го е напуснал през 40-те години на XX в., когато още е било пълно с живот, за да следва в София. След дипломирането си в тогавашния Ветеринарен факултет става асистент по патология, а от основаването на Института по ветеринарна медицина към БАН преминава на работа там, заедно със своя професор от факултета и остава в София. Изминал е всички стъпала на научната йерархия от асистент и научен сътрудник, по-късно дългогодишен директор на Института, преименуван на Институт по обща и сравнителна патология, до редовен член на БАН, но въпреки това никога не се е чувствал нещо повече от своите колеги, дори като академик. Много обичаше работата си и всички успехи в международната колегия го радваха главно като стъпки в науката, а не като лично утвърждаване в нея.

Роднините ни са пръснати из Видинска област, по различни краища на България и света, имам братовчеди в Москва, в Канада и къде ли още не. Баща ми е израснал само с майка си, баба ми Кана, много рано е загубил баща си по гурбет и единствения си брат – на 6–7-годишна възраст и затова беше много привързан към братовчедите и по-далечните си роднини, а срещите с хората от Видинския край бяха за него истински празник. Те редовно си организираха срещи, мнозина от тях живеят предимно в София и това за него беше среща с близките на сърцето му хора. За него най-високата оценка за човек беше: „Той е много добър мъж – от нашия край!“ Това беше повод и за вечни закачки между него и майка ми на тема „Е, щом е от вашия край, от него по-добър не може да

има!“ Той, разбира се, не ѝ оставаше дължен: „Нали знаеш, че планината ражда хора, а полето – тикви!“ Макар че и майка ми не беше далеч от планините, но все пак, нейното родно село беше само на 30 километра от София, а сега е вече пълноправен квартал на Перник. Все пак, в личните ѝ документи пишеше „Родена в с. Църква, Пернишко“. С баща ми са ги събрали бурните революционни времена след 9 септември, демонстрациите и митингите. Особено в личния си живот те с гордост разказваха какви предтечи на сексуалната революция са били, като са живели цели няколко месеца заедно, без да са женени (!), защото чакали да излезе Законът за гражданския брак – не искали да се венчават в църква. Когато преди няколко десетилетия започнаха да се правят огромни сватби със стотици гости и колосални подаръци, те с умиление си спомняха как тяхната сватба им струвала 4 стотинки – 2 билета за трамвай, с които отишли до Гражданското, за да се подпишат, че са семейство. Все пак, не може да се каже, че напълно са пренебрегнали традицията – след сключването на брака отишли в татковото село Струиндол, за да уважат баба, да почерпят цялото село и да покажат на всички младата булка на „нашето момче“. Още една класическа закачка между тях е незабравима за мен. Когато майка ми понякога беше недоволна от нещо и мърмореше, че баща ми не е постъпил правилно, той обичаше да ѝ отговаря: „Нали ти го каза комшийката Спаса: – Василке, Василкеее, ти си с Бога думала – ’ем е ’убав, ’ем е добър, ’ем е акъллия!“ Това винаги я разсмиваше и недоволството се разтваряше във въздуха. Все пак, комшийката е трябвало някак да похвали „нашето момче“ пред булката-софиянка.

Семейството на майка ми се е преселило в София цялото след Голямата депресия – през 1936 г. Дядо ми е прехранвал семейството си със селската кръчма, където е бил не просто гостилничар, а и нещо като надежден свидетел и гарант на всички сделки, сключвани в селото. Със своето третокласно образование е бил толкова опитен в сделките и сметките, че всички са разчитали на него. Опитал се да завърти търговия и в София, но конкуренцията била много свирепа и фалирал. Тогава оставил семейството в София, навестявал го само в неделя, а през седмицата продължил да върти кръчмата на село. След 9 септември решил, че е изпитал достатъчно и меда, и жилото на самостоятелното предприемачество, дал си земята, труда и опита в ТКЗС. Някога преди моето раждане станал главен счетоводител на завод „Пектин“ в селото и там се пенсионира.

Сравнително наскоро излезе книга за село Църква, където мнозина си спомнят за него с добро, но в нея мен особено ме поразил една наглед дребна подробност – няколко души, които го познават и помнят по-добре от мен, с умиление подчертават, че е имал неподражаемо красив почерк и до ден днешен в завода се пазят ведомостите за заплати, които са изписани с неговия филигранен почерк на човек, опитен в грамотността и сметките. Изпаднах във възторг от този спомен и си казах „Сигурно той е изразходвал цялото количество краснопис на целия ни род, защото всичките му потомци пишем понякога четливо, но не и красиво.“ Помня една реплика на майка си, която много ме впечатли. Макар тя да не харесваше и своя почерк, но определено пишеше четливо. Веднъж когато вуйчо ми се върна отнякъде, откъдето ѝ беше изпращал писма, тя някак съвсем естествено му каза, че се радвала на писмата му, но „Братко, твоите писма трябва да ги нося на аптекар да ми ги чете!“ Той беше лекар и аптекарите наистина без проблеми четяха рецептите му, но писмата до сестра му явно са били по-слабо четливи.

Всичките ми роднини бяха много различни, което е естествено, но имаха едно общо качество – любовта към учението и науката. Баба ми Мария, майката на майка ми, обичаше да разказва за своя баща, който бил неграмотен и като отишъл войник, естествено останал на най-ниското стъпало в йерархията. Всички други правели нещо важно, получили чинове, а както казвал той „Остана’аме ние, кютуците“. И им дали постоянната

работа да чистят тоалетните. А той бил много гнуслив и едвам издържал на това задължение. Когато се върнал от войниклъка, се заклел, че неговите деца ще учат, дори да се наложи да даде цялото си състояние. И така – продавал нива след нива, но успял да ги изучи всичките с висше образование. Само моята баба като най-голяма сестра в семейството цял живот въздишаше, че е останала с трето отделение, и то не защото не е искала да учи, или баща ѝ не е искал да я изучи, а защото тогава се е смятало за срамно момиче да учи – става дума за самото начало на XX в. По-малките ѝ сестри му намерили цаката – тръгвали от къщи с торбичка, все едно че отиват на полето, под моста накрай село си обличали престилката и полулегално отивали на училище. За съвременните деца това наистина може да звучи невероятно, но такива бяха автентичните разкази на баба ми, на които нямам основание да не вярвам.

Когато аз тръгнах на училище, постъпих в съвсем наскоро откритото 138 основно училище „Юрий Ал. Гагарин“. То беше завършено като строеж и институция няколко месеца след историческия полет на Гагарин и веднага бе получило името на първия космонавт. Тогава комплексът „Гео Милев“, където се намира и където се преселихме и ние, беше съвсем нов, непрекъснато никнеха и се населваха нови блокове и класовете ни в училище бяха от по 40–45 деца, двойно на съвременните паралелки. Разбира се, няма да забравя никога първата си учителка – Мария Николова, която съумя не просто да ни научи да четем и пишем, но и някак съвсем естествено ни приучи на елементарната училищна дисциплина, на това, че невинаги най-важното е какво искаш да споделиш и от какво да се оплачеш. Важното е да следиш главното, което става, а не кой с кого какво си шушука. Тя живееше близо до училището в една малка къщичка с двор и ни канеше у дома си, за да ни почерпи със своите току-що набрани ябълки и круши, да ни представи и основите на възпитаното поведение. За мен това беше незабравим опит, защото общуването с възрастни извън семейството, в ситуация, която може да се нарече официална, си беше задължителен житейски опит, който не всички имахме.

Също толкова незабравима остава за мен класната ми от средния курс – „другарката Байкова“, която ни преподаваше български език и литература и от която за първи път получих проверени домашни с вписани отстриани в полето бележки „браво!“ срещу някоя сполучливо намерена фраза или формулировка, или пък контролни, под които се мъдреха оценки: Съдържание – Отл. 6, Краснопис – Слаб 2. Тя беше изключителен педагог и успяваше да укроти и най-дивите момчета, обладани от пубертетно бунтарство и желание да се докажат. Въобще училището беше за мен убежище и оазис, където човек се спасяваше от скуката, където опитни приятелски ръце го водеха, за да му покажат безброй интересни неща. А най-тъжният момент беше краят на учебната година, когато компанията от няколко десетки деца се разбягваше на село – при баби и дядовци, а аз оставах сама в София да чакам поне някой да се върне, преди да замине с родителите си на море. От тази надвиснала и дебнеща отвсякъде скука ме спасяваха само книгите – на тях винаги можеше да се разчита.

Какво Ви привлече към филологията, как станахте бохемистка? Кои бяха учителите Ви в Университета, кои от тях изиграха най-важна роля в ориентирането Ви към палеославистиката, медиевистиката, историята на чешкия език. Каква роля имаше проф. Светомир Иванчев във Вашия живот?

На този въпрос, съдържащ около 3 съставящи, не може да се отговори кратко. Неведнъж са ме питали защо именно бохемистика, нямаше ли нещо друго, по-желано. Отговарям стандартно: божият пръст ме тласна нататък и оттогава не съм съжалявала нито за миг. Просто като ученичка не можех да преценя какво искам да уча по-нататък, само ме плашеше мисълта, че след завършването на гимназия ще остана с много малко

дисциплини за учене и много интересни неща ще пропусна. Започнах професионалната си ориентация по метода на изключването. Баща ми много обичаше професията си и щеше много да се зарадва, ако го последвам и там, но тя беше затворена за мен, защото само капка кръв можеше да ми докара загуба на съзнание. Едва когато вече имах свои деца се научих да преодолявам този ужас, защото детето с одрано коляно е най-честата гледка в определена възраст. Лично моите колене затваряха раните едва в началото на учебната година, когато ставаше студено и слагахме панталоните. По тази причина знаех много добре, че не мога да бъда лекар – нито ветеринарен, нито хуманен. Майка ми работеше в Народната библиотека, а след това премина в тогавашния Библиотечарски институт. Тя също много си харесваше професията и смяташе, че е направо като за мен. Работа с книги, това разбира се ме привличаше, така и така имах голяма читателска практика, но имах усещането, че много науки ще останат далеч от мен. След няколко разговора с майка ми тя ми каза, че славянска филология (която самата тя е завършила) е много широка и интересна, но се влиза трудно. Аз пък бях учила много усърдно английски и исках английска филология. Така стигнахме до извода – нека да е филология, пък ще се види точно коя. И се видя. В английска филология кандидатстваха деца на хора, живели в англоезични страни, завършили чужди училища или нашите езикови гимназии, т.е. не можех да се меря с тях и не ме приеха. На изпита по руски се бях представила също не твърде блестящо, но по литература имах 5,25, което тогава ми се виждаше нищожна оценка, макар сега, след опита от десетки кандидат-студентски кампании да знам, че е била много висока. Това ми отвори вратата за славянската филология. Подсъзнателно от самото начало на кандидатстването усещах, че ще е много интересно да научиш език, който не е изучавал всеки от улицата. Това обещавахе да бъде нов прозорец към някой нов свят. Само че кой? Тогава беше на мода полонистиката – голяма страна, голям език. Значи и аз исках полски. Но съдбата беше решила друго. Разпределението се правеше по приемния бал на принципа първи – втори – трети, което ни подреждаше по тройки – по един във всеки от трите тогавашни езика на специалността – полски, чешки и сърбохърватски. Преподавателите бяха решили през моята първа академична година да се започне не с полски, за да има пълна равнопоставеност между специалностите, а с чешки. Аз бях класирана по бал на 4 място, и следователно божият пръст ме определяше в чешката група. Първия ден това страшно много ме разтревожи, но на втория имахме първо занятие с лектора по чешки Йозеф Хрон. След тези първи 2 часа вече не исках да се местя никъде. В групата ни имаше и едно момиче, което знаеше отлично езика, защото беше живяла в Прага с родителите си, така че като ги чух как си разговарят двамата с преподавателя, разбрах, че няма да се местя никъде, ами ще следвам божия пръст, за да мога и аз в един далечен ден така да си приказвам с хора от Чехия. И това се случи неочаквано скоро – само 2 години по-късно, когато през лятната ваканция заминах на Лятната школа в Прага.

По онова време между София и Прага имаше по два полета на ден, но местата в самолетите пак не стигаха, ако не си вземеш билет достатъчно рано. А моето пътуване се уреди в последния момент, както обикновено ставаше при студентите – на някое случайно останало място, което трябва да се спасява, за да не „изгори“. Затова по липса на самолетни билети за уречения ден (събота) пристигнах в Прага на следващия ден след деня за посрещане на Школата и, естествено, никой нямаше да ме чака на летището. Бяха ми обяснили по телефона как да взема автобус до центъра и с кой трамвай колко спирки трябва да измина, за да попадна в общежитие Будеч. Всичко изпълних точно, но в момента, в който си помислих, че вече нищо не може да се обърка, ватманът съобщи, че във връзка със строежа на метрото трамваят ще се движи не по маршрута си, а по маршрута на друг трамвай. Въпреки юлския ден почувствах, че замръзвам. Много съсредоточено

проследих релсите пред нас и установих, че те на едно място се раздвояват и аз завивам наляво, а вероятно тези на нужния ми трамвай са онези, които продължиха направо. Не ми оставаше друго, освен да слеза на първата спирка и да прибегна до поговорката „С питане и в Цариград...“. Никога няма да забравя трепета, с който трябваше да проверя дали моят чешки наистина е в състояние да изпълни главната функция на езика изобщо – комуникативната. По почти пустите в неделя предобедни улици на Винохрани забелязах човек, който вероятно отиваше да си купи кафе и вестник. Нямахше накъде, трябваше да го питам. След моя въпрос той се замисли и аз отново замръзнах, този път от мисълта, че не ме е разбрал. Нищо подобно! Разбрал ме беше! Само не знаеше как точно да ме упъти, обясни ми, че трябва да се върна и пак да взема трамвая обратно. Потеглих обратно с голямо вътрешно съмнение, но щом човекът каза... По едно време той нещо се сети, обърна се, видя ме, че мъкна големичкия куфар след него и се върна, за да ми спести куцукането с багажа – правилно съм била тръгнала, той се е объркал и за една бройка да ме прати нанякъде по дяволите. Да вървя в първоначалната посока, после надясно и след едни стълби първо надолу, после нагоре ще съм точно до общежитието. Така и стана. Като не броим разходката с куфар в разстояние на една трамвайна спирка, всичко останало беше точно. И най-важното – човекът ме разбра, после и аз го разбрах какво ми обяснява и даже намерих мечтаното място. Всички съмнения изчезнаха – знам го аз тоя език, еееей! Говоря си с тукашни хора и не само аз ги разбирам, но и те мен!

Но, разбира се, това е само началото на пътя. А в него важно място заемат моите преподаватели – лекторът по чешки език Йозеф Хрон, който така бързо и завинаги ме научи да обичам чешкия език, преподавателката ни по Славянска етнография и фолклор (тогава така се казваше обединената от учебния план дисциплина) Антонина Афанасиева-Колева, която излъчваше невероятно очарование и ни въведе в много науки и най-вече в единната славистика сякаш на шега, с постоянното дебело подчертаване, че всичко си правим сами. Едва когато самата аз започнах да преподавам, разбрах колко невярна беше тази претенция и какви усилия са й стрували нашите бодри първи стъпки в науката. И голямата фигура на проф. Светомир Иванчев, който ни хвърли в дълбоките води на старобългарския език и с хитровата бащинска усмивка наблюдаваше как се учим да плуваме с ококорени от изненада очи. Никога няма да забравя как той веднъж дойде за нещо в нашата група по чешки (бяхме като че ли в трети, или може би в четвърти курс), разбира се, не можа да пропусне да провери как сме с чешкия и накрая завърши с подчертаното напътствие: „И отсега се гответе да държите конкурси!“ Колко далечна и неясна изглеждаше тази перспектива тогава!

После завърших и трябваше да мисля за търсене на работа. Не беше просто и тогава, както и сега. След връщането ми от стажа в Прага, вече дипломирана, се оказа, че има възможност да заместя секретарката на Катедрата, която беше в отпуск по майчинство и още няколко месеца нямаше кой да обслужва специалността. Там вече нямаше колебание или съмнение, постъпих още на първи април (бях се върнала от Прага на 30 март). Най-смешното от днешна перспектива беше, че не смеех да вляза в кабинета, където работеше секретарката. Седях на пейката в коридора пред 158 кабинет на Ректората и чаках да дойде някой, за да направя нещо за него. След една седмица това упражнение направи впечатление на проф. Иванчев (шеф на Катедрата) и той ме попита защо още не сме попълнили акт за встъпване в длъжност и докога ще седя навън. Срам ме беше да му кажа, че не знам какво е това и че изобщо не знаех какво и как трябва да се попълва, затова само вдигнах рамене. Той ме изпрати за въпросния сакрален документ и така назначението ми в университета стана от 9. април. Но то обхващаше само няколко месеца, а проблемът с постоянната работа си стоеше. Започнах да се оглеждам за обявените аспирантури (тогава така се наричаха докторантурите), които са само за 3 години,

но пък дават допълнителен ценз. Оказа се, че има обявен конкурс и за нашата катедра, но аз много се опасявах, че ако има мъж кандидат, няма да имам никакви шансове – професорът настояваше да се търсят мъже, защото катедрата нездраво се феминизира. Но респектът пред него не ми позволяваше да го питам направо. Затова попитах Янко Бъчваров – той беше информиран като истинска информационна агенция, а и ми беше преподавал почти през цялото следване, та се познавахме добре. След като той ме успокои, че няма кандидат мъж, се осмелих да говоря и с професора. Така разбрах, че той отдавна е намислил една обзорна тема за Кирил и Методий и техния език в Моравия (а и в други страни, където се е използвал Кирило-методиевият език, по които вече работеха други млади специалисти) и тази аспирантура е за това – или Кирил и Методий, или нищо. Този ултиматум много ми се понрави – от студентка имах слабост към старобългарския, дори обичах да изпращам на приятелките си от курса картички, написани на псевдостаробългарски. И така – все с божия пръст. Както по-късно чух в една лекция на проф. Донка Петканова, „светците никога не правят нищо по своя инициатива – или някой ги изпраща някъде с някаква мисия, или в най-лошия случай Бог им изпраща сън, с който ги напътства какво да направят.“. И с мен стана така – все божият пръст ме тласкаше в една или друга посока.

Какво Ви даде навлизането в света на чешката култура, на чешкия език? Какво е Чехия за Вас?

Оказа се, че правилно съм очаквала от специалността Славянска филология още един прозорец към света. А и той не беше само един, но разбира се, най-широко отворен се оказа именно този към Чехия. Учехме не само литература, не само езика, но още от първи курс ме привлече фолклорът, етнологията, историята, и то не само на Чехия, но и на всички славяни. Искях да имам представа от Словакия, защото по онова време писмените материали от Чехословакия просто се даваха на бохемисти, който ще ти гледа някакви си дребни разлики между два славянски езика, учих два семестъра сърбохърватски във факултативен курс, защото трябваше да знам дали това е нещо толкова просто, колкото си мисли всеки българин. Естествено, оказа се, че не е. Но Чехия ме плени преди всичко с литературата, с архитектурните паметници, на които можеш да се натъкнеш в най-затънтено селце някъде накрай света. И най-вече с манталитета на хората, в който съжителстват всекидневната бира, предвождаща цялата кръчмарска култура, и високото изкуство, където минало и бъдеще са втъкани едно в друго и не могат да бъдат отделени. И още нещо, което за първи път срещнах формулирано у Димитър Димов в неговия „Тютюн“. Когато говори за своята любима героиня Ирина, Димов казва, че въпреки всички падения в живота си тя има едно качество, което я отличава от останалите представители на висшето общество – инстинкт за почтеност. Не го цитирам точно, защото така се е врязало в паметта ми, но нещо подобно може да се каже и за хората в Чехия – те по-често са склонни да прежалят някоя своя дребна изгода, защото така е прието, защото има норми, които са над собствения интерес и е срамно да демонстрираш, че те не съществуват за теб. Там може да ти се случи, ако някой мъж те хареса в автобуса не да се лепне крадешком до тебе или да ти подвиква на улицата, а да ти отстъпи седящото място в автобуса. Има и такива форми на флиртуване. Струва ми се, че през последните 30 години в това отношение ние, българите много изостанахме от своите побратими, чехите. Наглостта и неоснователните претенции все повече удавят тази общочовешка добродетел в българското общество и това много ме измъчва.

Кандидатската Ви дисертация е посветена на Кирило-Методиевата традиция в чехословайската езикова област (IX – XIV в.). Как се роди тя, кое е новото в нея и какъв бе отзвукът за нея у нас и в Чехия?

Както споменах по-горе, идеята за тази тема беше на моя научен ръководител проф. Светомир Иванчев. Започнах я с голям интерес, защото трябваше да направя обзор на проучванията до началото на 80-те години на XX в. Оказа се, че това включва огромен брой частни проблеми – литературни, езикови, исторически, а често и идеологически, защото Кирил и Методий не са само основа и символ на славянската култура, но и крайъгълен камък на националната идея за много от съвременните славянски народи. А от това произтичат и множество насилия над исторически данни, за да влезе известното от историята в желаните рамки на съответна идеологическа позиция. Затова професорът искаше да се направи максимално обективен преглед на съществуващите мнения. От всички становища, които трябваше да систематизирам и обобщя, най-много ме шокира „реинтерпретацията“ на историята на Велика Моравия от американския учен с унгарски произход Имре Боба, според която не е имало никаква държава Велика Моравия, а просто един град – Сирмиум (дн. Сремска Митровица в Сърбия) и всичко, което знаем за Моравия северно от р. Дунав, източната част на съвременната Чешка република, просто не е истина, а е измислено от чешките възрожденци. Единствената Моравия била южно от Дунав, т.е. в границите на България по времето на Омуртаг и Борис, по течението на южния приток на Дунав, р. Българска Морава. Защо възрожденците са имали толкова голям интерес да ни заблуждават, така и не ми стана ясно, важно е само, че са ни внушени някакви неистини, защото всъщност никой преди Хердер и даже чак до XIX в. не е знаел какъв е по народност и всичко, на което се опира нашата съвременна идентичност, е измама. На кого е нужно това виждане няма да коментирам, факт е обаче, че за доказването на тази теория се правят множество мисловни еквилибристики, та да се оставят настрана всякакви данни, които противоречат на тази теория. Тя не ми даде мира доста дълго време след защитата на дисертацията и накрая пренаписах цялата тема и я издадох като книга под заглавие „*Кирило-методиева география и езикова история или западните славяни, Кирил и Методий, и какво е (о)станало после*“. Там съвсем съзнателно се опитвам да включа всичко известно дотогава за Кирил и Методий и мисията им в Моравия, особено археологическите данни, които са много показателни. На територията на Моравия по поречието на северния приток на Дунав – р. Морава са открити множество археологически находища с различни размери, носители на една и съща монолитна материална култура, докато в Сирмиум след античната епоха просто няма нищо. Не защото там не са работили археолози, а защото находките, които са разкрили, са само антични.

Така, макар да не съм полемичен тип човек, се оказах въввлечена в полемики относно мястото на Велика Моравия. Темата периодично се обновява, така да се каже, припламва в периодичния научен печат, И. Боба има последователи и продължители, но голяма част от аргументите им са просто от типа „няма доказателства“ и „може да се допусне и обратното“. Напоследък в своя книга целенасочено навлезе в полемиките коллегата Ростислав Станков от нашия факултет. Странното е, че неговата аргументация против съществуването на Кирило-методиева традиция в Моравия е българският характер на старобългарските паметници. В това отношение аз съм напълно съгласна с него – паметниците са си български по език и място на възникване и аз не споря по никакъв начин с този факт. Логично е единственият известен на братята славянски език – старобългарският диалект от околностите на Солун – да е послужил за превода на основните паметници още на Балканите, откъдето са били занесени в Моравия. А времето на литературна дейност в Моравия е твърде кратко, за да се отразят някакви съществени моравски лексикални следи в езика на самите текстове. Но за обратното влияние – от старобългарски към моравския културен език – смятам, че има данни – следите от старобългарската църковна терминология в ранните чешки паметници са главното доказателство, че Моравия е била северно от Дунав. А и как иначе ще им хрумне на Карл IV през XIV в.

и на чешките възрожденци през XVIII – XIX в. идеята за Кирило-методиевото дело именно в Моравия, ако в устната традиция не е имало нищо, което да я носи и пази? За сравнение – в съвременна Албания, където още от турското владичество насам не е имало никакви български културни институции, хората помнят и предават от българското население, което постепенно се албанизира, на заселващите се в селата им албанци и власи спомена, че тяхното село е съществувало още на територията на Първата българска държава, че е било част от Кутмичевица, областта на Климент Охридски, дадена му, за да може да развива християнската култура. Устната памет за това се пази 1100 години! Но историческите изследвания невинно са склонни да отчитат такива фактори. В края на краищата, историята признава само онова, което е написано еднозначно черно на бяло. Ако пък противоречи на основната концепция на автора, и написаното може да се игнорира...

Автор сте на учебници по чешки език, на чешка граматика с упражнения, на многоезичен учебен речник за целите на туризма, имате дълъг преподавателски опит. Лесен или труден е чешкият език за студентите Ви?

Мога да отговоря еднозначно: никой славянски език не е лесен. За българите особено, защото създаването на усет за падежната граматика никак не е лесно за хора, които нямат вече падежи в родния си език. А освен падежите славянските езици имат богато словоизменение и при глаголите, богата фразеология и т.н., изобщо капаните и капанчетата са безброй. Учебниците, за които споменавате, са нещо като опити да си изпотрошим зъбите (заедно с колегите, там където е работено в съавторство) с костеливия орех на вечния проблем при преподаването на чешки език на българи. Спомням си разговорите ни с доц. Ирена Богочова от Остравския университет, след като ѝ бях подарила граматиката си. Тя каза, че я оценява положително, но не може да разбере защо отделям толкова много място на падежите. В отговор най-искрено се разсмях, защото такъв въпрос може да хрумне само на човек, чийто език си ги има тези 7 падежа и за него те са нещо повече от естествено. За българина обаче...

Как бе „сътворен“ „Чешко-български речник“? Какви принципи следвахте при работата над него? Как бе приета появата му в нашите и чешките научни среди?

Бих казала, че създаването на речника може без преувеличение да бъде наречено епично – както по времетраене, така и по броя на участниците в това „сътворение“. Самата идея за създаване на речника е на проф. Иванчев, както и главната му заслуга за това, че той изобщо излезе. Аз чух за неговото съществуване в проект като бодра първокурсничка през 1974 г. Тогавашният асистент Янко Бъчваров още на първите си занятия при нас спомена, че такъв речник се работи, но работата е толкова продължителна и „сръдкава“, че вероятно речникът ще излезе чак когато завършваме. А тази перспектива изглеждаше толкова далечна! Ние щяхме да завършим след цели 4 години! Автор на концепцията за речника беше проф. Св. Иванчев. Основната идея беше да се представи максимално пълно речниковият фонд на чешкия език, като се ползва словник (списък на заглавните думи), предоставен официално от научните сътрудници на Института за чешки език към Чешката академия на науките. Същевременно към всяка речникова статия трябваше да се открият максимален брой български еквиваленти-синоними, защото при превод това е главният помощник на преводача – той обикновено схваща смисъла и без помощта на речник, но търсенето на най-подходящия за контекста синоним в целевия език му създава затруднения и ние се стремяхме да му помогнем. Професорът беше разпределил работата на своите сътрудници – Милада Минчева и Маргарита Караангова

(букви А – М в какво съотношение пише на контратитулната страница на речника, но накрая работата беше преминала във взаимно редактиране на съответните части, така че всички по-късно поканени автори приемахме буквите А – L за тяхно общо дело), Виолета Милева (N – Q), Виолета Мицева (R – Ř), Йорданка Трифонова (S), Янко Бъчваров и Людмила Крожилова (Š – Ž). Никак не съм сигурна в точното разпределение на буквите, данните за първоначалното разпределение за мен са само „по слухове“, т.е. от разказите на по-възрастните колеги. Доколкото знам, Йорданка Трифонова е получила огромната буква S, защото е било непосилно останалите да се справят с първоначалните определени за тях части, особено В. Милева, на която са се паднали няколко най-обемни букви. Втори подобен спасител на екипа е Людмил Янев, който взема края на азбуката – Z – Ž, но от Z успява да завърши само представката за-, а до края ѝ се заема Виолета Мицева. Въпреки това пак остават някакви части, които се оказват с непосилно голям обем. Веднага след завършването на образованието си в Прага за съавтор е поканен и колегата Стилиян Стойчев – с не по-малко обемната буква V и скромната добавка Y. Малко след него, последна, бях поканена и аз, като имах възможност да си избира – буква M, за която двете първоначално предвидени авторки вече нямаха сили и възможност, или още нещо, вече не помня какво, но аз реших, че щом божият пръст ми предлага собствената ми буква, трябва да избира нея. И накрая, когато необятната буква P заплашаваше да остане недовършена, ние със Стойчев и Трифонова си поделихме недоработената ѝ част, която оставаше въпреки героичните усилия на Виолета Милева. Единственият гарант за хомогенността на речника оставаше страдалната и дълготърпелива фигура на редактора проф. Иванчев. При това речникът е започнал да се пише много преди компютърната ера – на ръка в тетрадки, които проф. Иванчев редактираше също на ръка, след това авторът си преписваше тетрадките на белова и така те заминаваха за преписване на машина при една грамотна чехкиня, живееща в София, която мисля, че носеше българската фамилия Кисьова, но и в това не съм съвсем сигурна, защото никога не съм я познавала лично.

Така с помощта на новопечените автори като мен в края на 80-те години речникът беше докаран до състояние „готов за печат“. Но тогава се струпаха много събития – 1989 г. с нейните революционни настроения и пермутации и, за съжаление, внезапната смърт на научния редактор и „мотор“ на речника проф. Св. Иванчев. Неговата кончина на 5.02.1991 г. за нас като авторски колектив означаваше пълна катастрофа. Издателството на БАН, което се беше ангажирало с издаването, също изпадна в безумни ситуации, които никой не можеше да предвиди, и се отказа от нашия речник. Прибягнахме до Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ – по онова време младо и агресивно настъпващо на пазара. Намери се отново грамотна жена, която започна да набира речника на тогавашните компютърни издателски системи (и в края на краищата го набра до края). И отново пореден издателски срыв и отказ от финансирането на такъв огромен и трудоемък текст. Нещата изглеждаха много мрачно. Тогава спасението се появи в лицето на Виолета Мицева, която се познаваше с директора на издателска къща „Труд“ Н. Кичевски и успя да го придума да приеме в обятията си нашия изстрадал ръкопис от над 6000 страници. Естествено, издателството имаше редактор, който да направлява хода на работата, но с редактирането по същество трябваше да се насамат самите автори. Не можеше да се разчита текст с 10 души автори да излезе с монолитна реализация, ако не се редактира и коригира от относително малко редактори. Единствените, които изглеждахме достатъчно „свободни“ и най-вече присъстващи териториално и физически бяхме ние с Йорданка Трифонова и Стилиян Стойчев, донякъде и Янко Бъчваров. Редактирането и коригирането бяха толкова трудоемки, че не искам да си спомням за този процес. Тримата си общувахме почти всекидневно и все още работехме само на хартия, въпреки че

компютърните системи на издателствата се развиваха, но нямаше начин да се конвертират старите, вече набрани части, на нова система или пък нашите нови файлове да се конвертират на старата система. И така, благодарение на „Труд“ и неговата речникарска програма, на самия г-н Кицевски и на редакторката Мира Бенковска делото се увенча с успех през 2002 г. след неограничен брой коректури, които варираха между 5 и 9 в отделните части. Издателството ни направи и жеста да издаде двата тома на тънка, гъвкава хартия, подобна на т.нар. пелюр, но много по-жилава от него. Аз дотогава бях виждала на такава хартия само издания на Библията, за където е подбирана специално, та да може да се събере в относително малко томче огромният брой страници на Светото писание. Една наша доскорошна студентка тогава така и написа в един вестник – „Библията на бохемистите е вече факт“. Вярвам, че ако някой от авторите можеше да предполага коя ще бъде годината на издаването му, щеше да се откаже още в началото на работата. Слава богу, тайната на бъдещето понякога е спасителна.

Що се отнася до приема, може да се каже, че беше много ласкав. Бивши наши студенти, които работеха в български печатни и електронни медии го отразиха като факт. Излязоха и положителни рецензии в специализирания печат. Колегите в Чехия публикуваха много ласкави отзиви, а благодарение на Ивана Сръбкова, българистка от Славянската библиотека в Прага, която го предложи на Пражкия панаир на книгата през 2003 г., нашият речник спечели първа награда в категорията си „Двуетични речници“. Това, разбира се, се дължи на проф. Иванчев, чиято концепция за всеобхватност беше частично усъвършенствана с отделни частни предложения и от останалите автори, но в дъното на всичко си беше той – учителят на всички бохемисти, при когото от колектива на речника не бяха учили само Маргарита Караангова – защото е следвала преди неговото назначение в Катедрата, и Милада Минчева и Людмила Кроужилова – защото са завършили в Чехия.

Колко е дълъг животът на един речник? Остаряват ли речниците? Какви речници липсват на днешните бохемисти? Ще имаме ли нов „Българо-чешки речник“?

Като човек, свързан с историята на езика бих могла да кажа, че речниците са практически безсмъртни – те остават документ на времето, в което са създадени, дори когато излязат от активна всекидневна употреба. Това важи, особено ако човек посегне да превежда стар исторически текст. Изпитах го на гърба си когато започнах превода на „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян Амос Коменски. Дотогава бях чувала различни почти негативни мнения напр. за Чешко-българския речник на проф. Цв. Романска – че е остарял, че още в момента на написването си е бил остарял, защото словникът е ексцерпиран от класическите произведения на чешката литература, които се изучават в курса по чешка литература и по славянски литератури – т.е. от XIX в. На това място ми иде да възкликна като един Паисий „О, неразумни и юроде!“ Откъде е могла тя да вземе по-модерен словник, като го е съставяла през II световна война, в евакуация и с малки деца? Тогава просто комуникацията с Чехия е била прекъсната, а нейните студенти са имали нужда от по-сериозна опора, за да четат текстовете, повечето непреведени на български език. И е мъкнела със себе си книгите, за да вади думи докато децата спят и случайно не се налага нещо да се върши в абсурдните тогава битови условия. Не мога да опиша какво спасение беше за мен този речник, където при превода на „Лабиринта“ намерих почти всички остарели названия на оръжия, предмети от бита и какво ли още не, които като във всеки ренесансов текст са представени у Коменски с безкрайни върволици от синоними. Остарял ли?

Ами при превод от български на чешки кой ще се мери с речника на Й. Хора – единственият толкова обемен българо-чешки речник. И той бил остарял, но опитайте да

минете без него и ще ви попитам какво му е остарялото. Като не ти е нужна някоя стара дума, не я търсиш, а като не можеш да намериш някой термин и той вземе че ти цъфне в добрия стар речник от 1959 г.? И понеже стана дума за Коменски, да добавя, че неговият тезаурус на тогавашния чешки език (XVII в.), който е представлявал една волска кола фишове, е бил разпръснат при пожара в Лешно, Полша, където са намерили временно убежище някои чешки протестанти, включително Коменски. До ден днешен всички жалят за неговата загуба и откриват следи от него (може би запазени частични колоди от фишове) в по-късно издадени речници на чешкия език. Речникът е като думите, които съдържа – авторите могат да умрат, но думите остават и са полезни за всички, които се интересуват от езика.

Що се отнася до съвременните бохемисти – тяхното е разглежена работа. Имат на разположение големи електронни бази данни, свързващи основните тълковни речници на чешкия език, двата тома речници на неологизмите в чешкия език, изделията на Чешкия национален корпус и Паралелния корпус на чешкия език, където можеш да си намериш всичко – и старо, и ново, и историческо, и разговорно, каквото ти душа иска. Освен двутомния Чешко-български речник на проф. Иванчев, имат и Краткия речник на некнижовната лексика на доц. Янко Бъчваров, писан в течение на повече от десетилетие с участието на неговите студенти от семинара по некнижовен чешки език. Само мерак за учене да има, речници дал Господ.

Болен остава за мен само въпросът за съвременен Българо-чешки речник. Имаше идеи, беше се събрал и колектив, но още преди да започнем работа, в Института за чешки език разгромиха лексикографската секция и всичко излетя през комина, още преди да е започнато. А такъв речник не може да се прави без участието на чешки колеги – за превода на всяка дума решаващо е все пак мнението на носителите на целевия език. Но нали трябва да остане нещо и за следващите поколения, не може всичката работа да се отхвърли само от едно поколение, другите след него ще трябва да безделничат, а това никак не е здравословно.

Какво е нивото на бохемистиката у нас днес? Откривате ли някаква разлика в подхода към езика между Вашето и предишното поколение бохемисти? Какви изисквания поставя изучаването и изследването на чешкия език и култура пред онези, които са решили да се посветят на бохемистиката? Какво се опитвате да предадете на студентите си?

На този въпрос е неприлично да отговарям точно аз. Все пак, имам нещо общо с българската бохемистика. Ще цитирам само едно мнение на прекрасния човек и чешки бохемист проф. Александър Стих. На една чешко-българска конференция в самия край на XX в. той направи обобщение на изслушаното и изобщо на бохемистиката по света. Някак съвсем спонтанно в изказването си сподели „Zcela ojedineľý jev je bohemistika bulharská.“ (Абсолютно уникално явление е българската бохемистика.) В писмения вид на изказването му тази фраза липсва, за да не се обидят другите бохемисти по света, но всички присъстващи на закриването на конференцията го чува. Тази фраза възникна, след като проф. Стих гостува у нас в началото на 1997 г., видя едно от представленията на нашите студенти, написано и изнесено по време, когато по улиците на София бродеха демонстранти и на никого не му беше нито до изкуство, нито до бохемистика. Помня как на това представление той постоянно си шушукаше с доц. Бъчваров и после, когато не можах да се съържа и попитах за какво са си говорили, Бъчваров каза, че постоянно питал откъде студентите ни знаят всички тези неща от чешката култура и от гънките и детайлите на чешкия език.

Що се отнася до подхода към езика, бих казала, че голямата промяна е настъпила преди ние да влезем в бохемистиката. Непосредствено след II световна война настъпва такъв рязък прелом в качеството на преводите, и то не само от чешки, но и от всякакви езици, че би било грях да си приписваме тази заслуга. Просто скокът е огромен и явно се дължи не само на нашите преводачи, а и на цялостната промяна в подхода към текстовете на чужди езици, към отразяването на реалии и т.н. Преди войната в преводите все още присъства частичното побългаряване на някои реалии, имена и други особености на текста, което се изоставя като практика през 50-те години на XX в. Преводът на „Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“ от Я. Хашек, с който проф. Иванчев се прочу по цял свят, е един от блестящите примери за този скок и отразява напълно модерното отношение към оригиналния текст на големите и на по-малките чуждестранни автори. Разбира се, между нашето поколение и предишното има значителна разлика в техническите възможности, в това което компютърната ера дава на преводача – и като източници, и като речници, и като възможности за публикуване. Но това не е наша заслуга, просто времето е друго и ние с удоволствие се възползваме от неговите улеснения и предимства.

Що се отнася до изискванията към бохемистиката, те са сходни с тези при изучаването на всяка чужда култура. Нужна е преди всичко способност да преодолееш стереотипите си в отношението към другия, към действителността и традициите в културата и литературата на другата страна. Само това може да даде истинско разбиране на чуждоезичния текст. Другото, което е дори още по-важно, е непрекъснатата работа с родния език – този, който завинаги остава най-добре овладян в съзнанието на езиковата личност. Никак не е лесно да овладееш чужд език, но пък за сметка на това е ужасяващо лесно да загубиш родния, да останеш на някакво кухненско ниво в естествената си стихия, без да развиеш дадената ни свише възможност да се изразяваме точно, мрачно или духовито, витиевато или на жаргон, защото това го можем в съвършенство само на родния си език и само ако цял живот шлифоваме това си умение. Не зная дали успявам да внуша това на студентите си. Известна надежда, че това е така ми дават само защитите на дипломните работи по два пъти всяка учебна година – тогава виждам с очите си как плахите гимназистчета, с които сме започнали преди 5 години, са станали зрели хора, прекрасни колеги, в които вярвам и в които се надявам за развитие.

Диапазонът на научните Ви интереси и занимания е изключително широк – преподавате практически чешки език, старобългарски език, историческа граматика на чешкия език, история на чешкия език, сравнителна граматика на славянските езици, морфология и синтаксис на чешкия език в Софийския университет. Преподавате дълги години и в Пловдивския и Великотърновския университет. Автор сте на десетки статии и студии, посветени на Кирило-Методиевистиката, палеославистиката, фолклора, етнографията, лексикографията. Превеждате и редактирате книги от чешки автори. Как успявате да съчетавате толкова много дейности? Къде се чувствате най-уютно? И какво Ви дават тези Ваши активности?

Това, което изброявате във въпроса, са преди всичко моите мераци да не пропусна нещо интересно, с което да не съм се занимавала. Освен това животът на университетския преподавател е пълен с изисквания и предложения, които идват някак естествено, поради средищното място на Университета – не териториално, а в „интерфейса“ на интелектуалните дейности. Различните университетски курсове са просто задължение на всички, които работят в Университета в зависимост от тяхната компетентност. Когато

бях асистентка на проф. Иванчев по старобългарски език, това беше мой дълг към научния ми ръководител. Когато започнах преподаванията в Пловдив, трябваше да помогна на колегите, които тогава нямаха достатъчно преподаватели в Катедрата по славистика. Към Великотърновския университет преподавах в специалността Славянска филология на забранения със закон Славянски университет. Специалността бе приютена от Великотърновския университет. Трябваше да помогна да завършат тези студенти, които са започнали там следването си, като занятията им се провеждаха в София, както и преди забраната. Наистина стават малко много. От друга страна, през абсурдно кризисното последно десетилетие на XX в. имах три малки деца, които пораждаха безброй постоянно възникващи потребности и всяка допълнителна парица беше от значение. По същите съображения работих 10 години и в туризма през лятната ваканция, за да мога да ги вземам при себе си на море, поне те да почиват, докато аз работя.

Що се отнася до съчетаването на много неща, всичко е въпрос на добра организация, и разбира се, на интерес към всяка от тези дейности. Досега не бях се замисляла къде се чувствам най-уютно. Струва ми се в преподаването. Общуването с млади таланти хора е нещо, което поддържа тонуса и дава сили и в най-трудните моменти. Помня, че доста ме плашеше представата за явяване на конкурсен изпит по времето, когато завършвах Университета. Но зад това безспорно неприятно и изнервящо препятствие стоеше видението на университетските аудитории, където щях да стоя пред студентите и да се стремя да им казвам нещо умно, важно и интересно. С времето започнах да оценявам тази работа все повече, дори започна да ми се струва, че детската мечта на всяко момиче – да стане актриса, като че ли ми се сбъдна – пак си пред хора, но не повтаряш зазубрени чужди текстове, а непрекъснато създаваш нови, свои, по възможност не твърде тъпи. Така някак всичко се подреждаше с оглед на преподаването – и преводите, и редактирането, и писането на някакви текстове с претенция за научност, защото не можеш да си убедителен за студентите, ако не си опитвал да вършиш тези неща лично.

Помня първия комплимент от проф. Иванчев, който ме заби в земята не до кръста, а до шията, идеше ми да се гръмна. Когато занесох за оценка първата статия, която предлагах за печат като аспирантка, той я взе, прочел я и след няколко дни по уговорката ни аз се озовах при него. Доколкото помня, това стана в редакцията на сп. Съпоставително езикознание, което беше още в началото на пътя си и той му посвещаваше особено много време, да не говорим за отговорния секретар Янко Бъчваров, който там почти нощуваше. Не помня вече кой точно присъстваше, но във всички случаи разговорът ни се състоя пред свидетели. Аз бях много горда с първата систематизация, която бях направила, и очаквах да чуя нещо от типа „Ама как се сетихте за такива сложни неща?“ Вместо това професорът с някак забързана интонация, сякаш между другото, изстреля: „Добре, добре, Младенова, четивно е, научнообразно е...“ Усетих, че се вдървявам и не мога нито уста да отворя, нито да направя крачка в някаква посока. Като се посъвзех от първия шок, след известно време отидох да поплача на рамото на Бъчваров. Повторих му тази фраза, която за мен беше повече от убийствена, но Бъчваров ме изглежда внимателно, явно прочете разочарованието по лицето ми и каза само: „За него това наистина е комплимент. Знаеш ли колко хора ни носят материали в списанието, които не са нито четивни, нито научнообразни?“ Тогава обещах вече да приемам тази фраза като комплимент.

Кой от превежданите от Вас автори Ви е доставил най-голямо удоволствие? И защо? На какво се стремите да останете вярна при превода? Какво е преводът за Вас? Имате ли своя дефиниция за превода?

Всяка книга, както е известно, носи свой фикционален свят и е много важно, когато превеждаш, да чувстваш нещо общо с автора и с точно този негов свят, от конкретната книга. С особен трепет преведох „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян Амос Коменски. Тя ме беше заинтригувала още като студентка, но тогава нямаше български превод, а и оригиналът не беше особено достъпен, затова имах смътна представа от книгата по преразказите, които присъстваха в някои от учебниците ни. Започнах превода от средата – някъде след първите десетина глави. Това си е моя традиция, за която вече не помня кой ми даде акъл – може би Янко Бъчваров – защото така първата среща с текста и неговото постепенно „опитомяване“ се измества във вътрешните части на книгата и не блъска читателя в носа от първите страници. Общуването с една изключителна личност от преди 4 века е невероятна емоция, сякаш човек напуска собственото си време и се озовава в друго време и място, което наблюдава с очите на един свой едновременно съвременник и предшественик, който стои високо, много високо в системата на човешките ценности. Да гледаш света през очите му наистина не се случва на никого всеки ден, по-скоро е изключение, дадено на малцина привилегирани.

Освен това замисълът на издателите беше да се издадат различни преводи на книгата, илюстрирани от художници от съответната страна – на тази книга, която поначало никога не е имала илюстрации. Това означаваше да се преведе не само текстът на съответния език, но и художникът, вдъхновен от превода, да вложи свое виждане за представеното в книгата. Българските илюстрации бяха направени от Елисавета Миладинова – българска художничка, получила художественото си образование в Чехословакия. С най-дълбоко убеждение твърдя, че от всички издадени по-рано преводи на книгата нейните илюстрации са най-хубави, отразяват ренесансовото светоусещане на самия текст и на съвременния средноевропейец и не се стремят да го модернизират по никакъв начин. Иначе самият текст на книгата предлага предизвикателствата, които са характерни за епохата на Ренесанса – дълги редици от синоними, за които съвременният преводач трябва да намери различни еквиваленти. Освен това чешкият синтаксис от тази епоха понякога прилича на ребус – по няколко подчинени изречения се преплитат и накрая завършват със струпване наведнъж на повечето глаголни форми, които са казуеми на съставлящите изречения – проява на спонтанното подражание на латинския синтаксис със запазеното за казуемостта последно място в изречението. Разплитането на такива изречения не допуска разсеяност и понякога те вкарва в капанчето на пропуските, защото в бъркотията някоя дума или фраза може да изпадне от полезрението на преводача.

От съвременните автори с истинско вълнение и удоволствие съм превеждала Михал Вивег, особено „Възпитаване на девойки в Чехия“, издание на „Колибри“. Тази книга така ми допадна, до такава степен усещането на автора за абсурдите от първата половина на 90-те години на XX в. съвпадаха с моите, че от момента, в който я прочетох, взех непоколебимото решение да я превода без преговори с издателство, за да не се налага да бързам и да се наслажда на процеса като на свое индивидуално хоби. Едва след това предложих книгата на „Колибри“ и те веднага я оцениха.

Трудно ми е да кажа към какво точно се стремя в превода. Още от ученичка някъде бях попаднала на дискусиите между старобългарските книжовници как да се превежда – „по думи“ или „по смисъл“. Естествено, всеки предпочита втората формулировка, проблемът обаче е в смисъла, който за всеки читател е повече или по-малко индивидуален. При това е достатъчно да си дори не твърде преуморен, а само малко, делнично и мозъкът започва да се плъзга по най-често използваните думи, а те по тази причина обикновено са и най-безцветни. После трябва да се редактира многократно – от самия преводач, а след това и от издателския редактор. Най-неприятно ми е, когато български преводачи не могат да открият къде е нужна употреба на резултативна, презумптивна или членувана

форма. Само един положителен пример: заглавието на книгата на Б. Храбал „Obsluhoval jsem anglického krále“. Някъде из предварителните преводи на заглавието на филма, сниман по книгата, го срещнах в превод като „Служих на английския крал“. Слава богу, преводът на Васил Самоковлиев на книгата е „Обслужвал съм английския крал“. Първият превод отвежда към биографията на някой високопоставен британски офицер, който се прави на скромен, когато хвалят храбростта му. Вторият е хвалбата на един келнер, че е обслужвал кралска особа. Към него бих добавила и едно местоимение „Аз съм обслужвал английския крал!“ Същото беше и с „Девоичките“ на Вивег – „Vüchova dívek v ěschách“ имаше някъде работен превод в отзивите за нашумели книги „Възпитанието на момичетата в Чехия“. Човек може да си мисли, че става дума за педагогически трактат от зората на образованието за жени. Всъщност в книгата става дума за процес, който се превръща в собствената си абсурдна карикатура, защото условията на ранното постсоциалистическо общество в първата половина на 90-те години се състоят само от такива карикатури. Така материалната задоволеност на главната героиня я довежда до решението да сложи край на живота си, защото младите имат нужда от кауза, от борба, а при нея всичко се разбива в парите на баща ѝ. Затова предпочетох „Възпитаване на девойки в Чехия“, защото това е един процес без персонална определеност, засягащ само няколко момичета и увенчан с твърде съмнителен успех.

Преводът на художествена литература за мен е търсене на сполучлива формулировка с твърде ограничени шансове за успех. Още докато бях студентка, Я. Бъчваров ни е казвал няколко пъти, че преводът е един непрекъснат процес на прежалване на красиво казаното в оригинала, което просто не може да се каже точно така и на български. Склонна съм да приема тази негова формулировка. Бих добавила само, че ако преводачът е от ранга на Св. Иванчев, той може да намери достатъчно силни компенсации в останалата част от текста. Едно място от неговия превод на „Швейк“: когато агентът Бретшнайдер се опитва да хване някого в кръчмата, за да намери повод да го арестува, всички гости упорито мълчат и си отиват. Тогава агентът забелязва по-светло петно на стената и пита кръчмаря Паливец това не е ли празното място на портрета на Императора. В своя уникален грубиянски стил кръчмарят отговаря: „Srally na něj mouchy, tak jsem ho sundal.“ В българския превод обаче Св. Иванчев пише: „Изпосраха го мухите, та затова го сваших.“ Същата комбинация от две представки е възможна и достатъчно изразителна и в чешки, но професорът е използвал българската засилена разговорност на това съчетание именно за да компенсира липсата в българския език на морфологични и фонетични показатели на разговорността. Не може да се отрече, че решението му е сполучливо.

Редактирала сте десетки книги. Каква е ролята на редактора и за кои от редакторите на Вашите книги си спомняте?

Редакторът може да бъде всичко и нищо, спасител на един текст или просто пасивен наблюдател. Ако достатъчно слабо се ориентира в нещата, той може и да съсипе текста с представата, че го подобрява, но тези случаи са изключения. Най-страшното е когато издателят е изцяло комерсиално ориентиран и пести изключително от хонорарите за превод и редактиране. Защото все пак, ако един текст е прочетен от второ, неповлияно от оригинала око, това ще изчисти някои грешки, или най-малкото ще породи дискусия с преводача, която ще го приближи до оптималния преводен вариант. Един от абсурдните случаи в това отношение ми се случи в края на 90-те години, когато прибрах малкия си син от училище. Някакъв младеж предлагаше малки шарени книжки, от които аз си избрах мисля Хензел и Гретел, или нещо подобно, разчитайки на прекрасните преводи от моето детство, само че с различни илюстрации. Когато се прибрах у дома и се загледах в текста, видях, че на заглавната страница, която беше и корица-илюстрация, пишеше:

Уилиам и Джейкъб Грим. Следваше заглавието на приказката. Изпаднах в ужас и веднага я изхвърлих – за пръв и единствен път в живота си постъпих така с книга. Аз все пак съм дете на библиотекарка, която е изучила половината от българските библиотекарски работи с книги и как се съхраняват те. Но това не можах да го преживея. Някой недоучко беше грабнал първата попаднала му англезична илюстрирана книжка, беше я превел, както казват чехите, с левия си заден крак, без дори да е в състояние да разбере, че става дума за прочутите братя Грим, които са германци и поради това имената им са Вилхелм и Якоб. Текстът навътре в книжката беше сбор от невъзможни абсурди. Подобни страсти се вихреха в псевдоиздателската практика през 90-те години, когато неопитните бизнесмени си мислеха, че парите от издателска дейност са много и могат да се правят лесно – крадеш илюстрациите без авторски права, превеждаш го лично, защото ти си си компетентен, какво има да се учиш или да търсиш редактор, или пък не дай си боже съществуващ превод, за който някой може да ти поиска авторски хонорар. Важното е да бъде похабена определено количество хартия. И наистина, много хартия се похаби.

Историята познава и други случаи – когато редакторът прави от книгата шедьовър, защото не може да работи другояче, освен с много култура и тънък усет. Познавам такъв текст, редактиран от проф. Иванчев, който е блестящ и имаше огромен успех в българския театрален живот от 70-те години. Там името на редактора се крие някъде в библиографското каре, а отпред се мъдри името на друг човек – преводача. Подмамена от този имидж си купих един друг превод на същия преводач – книга за деца, но не от възрастово най-малките, нередктирана от Св. Иванчев. Текстът беше толкова недоправен, че когато я четях на децата си, не можех да се въздържа и всеки път я редактирах в момента на четенето. Лошото беше, че децата помнеха как съм я прочела миналия път и си искаха първоначалния вариант, а аз не можех да помня какво точно как съм редактирала, а и не го направих писмено по полетата на книжката, та да не бъркам собствените си редакции. Така и тази книжка бе без късмет в нашето семейство.

В моя собствен живот Редакторът с главна буква беше доц. Янко Бъчваров. След като на кандидат-студентския изпит по български открих, че знанията ми за българския език не са безпогрешни и след като собствената ми курсова работа в мое присъствие беше редактирана дума по дума от А. Афанасиева-Колева (за която това беше петият или шестият език, който беше усвоила вече като пълнолетна), бях пределно наясно, че знанието и умението да боравиш с родния си език не е завършено нито с отличната гимназиална диплома, нито със също така високата университетска диплома. Искане много повече. Освен това процесът на превода внася допълнителни смущения от изходния език в целевия, най-често родния език на преводача. Словоредните схеми, фразеологичните съчетания, липсващите граматични категории в чуждия език коварно изкривяват родния и могат да го превърнат в пародия на самия себе си.

Най-ясно осъзнах това докато превеждах първата книга в живота си – научно-популярна книжка джобен формат, запознаваща юношите с пътническите самолети. От издателство „Народна младеж“ се бяха примолили на тогавашния асистент Янко Бъчваров да я преведе. Но по това време тръгваше издаването на сп. Съпоставително езикознание, на което той посвети голяма част от живота си. Беше им отказал твърдо и категорично. При техните настоявания беше стигнал до соломоновското решение да даде превода на мен, а той да го редактира още в процеса на превеждането, за да не се губи време преводът да бъде завършен като цяло и едва след това да се редактира (издателството, разбира се, искаше превода спешно, нищо че след това забави издаването с 5 години). Приех предложението с радост, защото обещанието той да поеме отговорността за качеството на превода ми се видя много примамливо – нещо като шофьорски курс – отговорността

се носи от преподавателя, пък ти можеш да си правиш каквото можеш (защото обикновено моженето не е много напреднало). По уговорката занесох за редакция първите 3–4 странички, за да имам време да ги преписвам и да си усъвършенствам текста. Отидох да си ги получа редактирани и в пълен потрес установих, че те не са редактирани и коригирани, те направо бяха разплетени и сглобени наново. Цветни моливи и химикалки ограждаха части от изречения, които се разместваха по причудливи начини, обозначени достатъчно ясно, та да мога поне да ги препиша правилно. Не знам как съм изглеждала, най-вероятно достатъчно ужасена, защото Бъчваров захапа вечната цигара, без която не му вървеше творческият процес, взе моите странички и каза: „Ела да ти покажа нещо.“ Извади една от дебелите папки „Дело“, в които събираше материалите за списанието, порови в нея, с ловко движение отгърна заглавната страница, за да не видя кой е авторът на редактирания от него текст и добави: „Това е авторски текст на професор от университета, който аз съм редактирал.“ Явно се е опасявал, че първата среща с неговия редакторски замах ще ме уплаши и ще се откажа от работата. Трябва да призная, веднага забелязах, че моят текст в сравнение с този, професорския, е почти чист. Това ме поуспокои поне дотолкова, че да мога спокойно и трезво да наблюдавам собствения си превод и да си вадя заключения от неговите поправки. Изключително полезна школа. След много години, когато му дадох за редакция преведения текст на Коменски с лека изненада установих, че е направил по-скоро коректура, нямаше ги безумните размествания със стрелки в различни цветове, за да не стане грешка. Искане ми се да вярвам, че междувременно съм усвоила поне част от неговите уроци, но за съжаление вече не мога да го попитам дали това е вярно. Така или иначе, все едно дали като редактиране на превод или при писане на собствен текст, Янко Бъчваров беше незаменим учител по практика на родния език. За мен той беше и си остава Редакторът – отговорният секретар на редакцията на Съпоставително езикознание, който умееше да поставя на мястото им и много хора със самочувствие, но и да подкрепя стреснатите новаци като мен.

Може ли да се говори за българска школа в областта на превода от чешки? Кои от преводачите от чешки бихте открила?

Трудно ми е да сравнявам превода от чешки с превода от други езици или от чешки на други езици. За това се изисква добро познаване и на други езици, освен славянските, а и систематичен поглед върху цялата преводна продукция, какъвто аз нямам. Във всеки случай знам, че у нас има прекрасни преводачи, които умеят да изпипват текстовете си. Не само от чешки, има възхитителни образци на преводаческото изкуство. И то не само екстремни случаи като преводите на Шекспир от Валери Петров или Александър Шурбанов. Струва ми се, че това е резултат от систематичната работа на множество преводачи и редактори, които не позволяват средното равнище на преводите у нас да падне по-ниско от нивото, което е имало досега. Изключение правят само преводите на филми, защото те са комерсиално занимание и в различните телевизии се вихрят твърде ограничено компетентни хора, които сериозно увреждат усета на средния ученик или студент към българския език. Но въпреки модното твърдение, че у нас образователната система е в упадък и вече никой нищо свястно не може да създаде, аз съм на противното мнение. У нас все още има вдъхновени младежи, които с хъс и упоритост работят над себе си и над родния си език и не са по-лоши преводачи от своите учители.

В превеждането от чешки, естествено, не мога да не се спра на превода на „Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“ на проф. Св. Иванчев. Важното в него не е само световната слава на отличния превод, дори не само образецът на отношението към текста. Най-важното е признанието на българските читатели, които познават книгата именно в „дрехата“, която е създал нашият професор. Когато започнах

да следвам, от чешката литература познавах две имена – Чапек и Хашек (и двамата са превеждани предимно от Иванчев). Какво беше смайването ми, когато в общуването със своите състуденти разбрах, че повечето от тях знаят наизуст големи прозаични пасажии именно от този текст на Хашек в превод на Св. Иванчев и с удоволствие ги възпроизвеждат – като поучителни образци не само на авторовото сатирично въображение, но и като игра на българския език, която радва усета на един филолог („Ей, гениален е тоя човек!“). Напоследък в общуването си със студентите, особено от малките курсове, избягвам да питам дали са чели тази книга – все едно дали в превод или в оригинал. Естествено е нашумелите англоезични автори да преобладават в техния читателски дневник, но изчезването на Хашек и Чапек от този списък ме изпълва с тревога за бъдещето на добрия вкус към силата на писания текст. Все пак, художествената литература не е само развлечение, а и умствено упражнение, което обогатява духовния живот и на отделния човек, и на нацията като цяло.

Иначе преводачи от чешки език има достатъчно, струва ми се. Като се започне с хора, които напоследък се занимават изключително с превод като Анжелина Пенчева или Васил Самоковлиев, ерудити като Йорданка Трифонова, както и университетски преподаватели, които превеждат на първо място „в името на изкуството“, движени от вътрешни импулси и интереси – пловдивският бохемистичен триумвират Жоржета Чолакова, Гинка Бакърджиева, Борислав Борисов, освен тях софиянците Владимир Пенчев, Добромир Григоров, Ани Бурова, Радост Железарова, както и множество наши вече бивши студенти, превели различни книги от чешки като Маргарита Симеонова, Евелина Йоцова, Луиза Бусерска и много други, чиито преводи могат да се открият в поредицата на Бохемия клуб „Малка чешка библиотека“. Впрочем, названието „малка“ е силно заблуждаващо, защото там можете да се натъкнете на много обемни произведения на чешката литература. Това са колегите, за които се сещам в момента, надявам се да не ми се обидят онези, които съм пропуснала поради свойството на човешката памет да бъде непостоянна и невинаги услужлива. Освен това, ако погледнем малко по-назад в годините, не бива да пропускаме проф. Св. Иванчев, както и големия брой преводи на поезия от български на чешки език, осъществени от Людмила Кроужилова не само като лично поетическо дело, но и като скрупулозна работа с множество студенти, интересувачи се от превода на поезия. И като сме при поезията, не мога да пропусна името на незабравимия Димитър Стефанов, чиито преводи от чешки и словашки доближават поезията от тези страни до българския читател. Няма да се спирам на добре известните преводи на Григор Ленков и на Вълчо Раковски с малко по-голяма давност.

Преподава ли се превод от и на чешки в нашите университети и кое е специфичното при него. Има ли изградена методика на преподаване на превод, учебни помагала? Каква е реализацията на бъдещите бохемисти?

Да, в нашата специалност се преподава теория и практика на превода (доц. Р. Железарова чете теоретичните лекции, а практиката се води от специалисти по отделните славянски езици). Отделно и в магистърската програма „Преводач-редактор“, според това с какви езици се обучават студенти всяка година, се преподават редица теоретични и най-вече практически дисциплини. Що се отнася до специализирани учебни помагала, там нещата не са чак толкова блестящи – използва се предимно книгата на проф. Искра Ликоманова „Славяно-славянският превод“, но специално предназначено за превода от чешки помагало няма. Разбира се, в часовете по практически чешки език всеки от нас споделя със студентите си наблюдения върху превода, както и при писането на курсови и дипломни работи превеждането на анализирания езиков материал е неизбежна част от

работата. Освен това постоянните промени в изискванията към учебните планове ни принудиха да отделим като самостоятелна дисциплина деловия превод, който се упражнява двупосочно – от български на чешки и от чешки на български, където е от особено значение работата с лекторите – в момента за чешки с лекторката Ева Коваржова. Има и факултативен курс по конферентен превод, който се радва на голям интерес сред студентите. Но така или иначе всеки от нашите възпитаници навлиза и се усъвършенства в превода сам, в зависимост от собствените си интереси и усилия.

Какво бе за Вас Чешкият център през годините, каква беше ролята му в изграждането на мостове между българската и чешката култура? Как „нежната революция“ в Чехия бе възприета у нас и как повлия на отношенията между двете страни?

Това е един от въпросите, на които се отговаря относително лесно и кратко, ако не навлизаме в подробности: за мен Чешкият център е приятелско място, където винаги можеш да срещнеш разбиране и да получиш помощ за своя идея и „подслон“ за нейното осъществяване. Иначе, разбира се, и там много неща се променят с времето, което е неизбежно. Когато бях ученичка, това беше един от най-интересните магазини в София, от който можеше да се купи оригинален подарък и за най-капризния музикален вкус, сувенир или любима играчка. Там можеше да се отиде „На приказки с Карел Чапек“ и любими български актьори. Когато станах студентка, това беше източникът на интересни книги за изпитите по чешки език, любимо място за гледане на чешки филми, без да се прекъсва дотогавашната линия на културния магазин в София. Това беше мястото, където Бохемия клуб често намираше подслон за своите инициативи, включително и за учредяването си. За всички нас, преподавателите и студентите в бохемистичната специалност той беше и си остава обичано място и институция, която може да помогне за посещението на някой интересен чешки колега. Там например се проведе не само гостуването на уникалния актьор-психолог Иван Вискочил, но и цикълът лекции за малките чешки театри на Весела Груева, и двете осъществени по инициатива на Величко Тодоров. Дори и в условията на принудителното затворничество около коронавируса, той си остана свързващо звено, благодарение на което можехме да слушаме лекции и да участваме в събития, макар и виртуално. С неговото съдействие години наред осъществявахме конкурса по превод, още когато той си беше чисто наша, българска инициатива и носеше името на поета и изключителния преводач на поезия, и то не само от чешки език, Григор Ленков. Много по-късно конкурсът стана международен, обявява се от централата на чешките центрове и носи името на швейцарската преводачка Сузана Рот.

След „нежната революция“ някои неща се промениха. Самата политическа промяна протече едновременно с нашата, но без по нашенски екстремистките злоупотреби с общонародната собственост. Но на Чешкия център новото положение не можеше да не се отрази. Пръв изчезна любимият на поколения български жени магазин с кристалните чаши и бижутерията, но и с книгите и музикалните издания, които имаха такъв успех у нас. През 90-те години на XX в. цените им просто станаха непосилни за нас със скоковете на инфлацията, а след това явно никой вече не пожела да се занимава с това да обнови тази иначе доста главоболна дейност, свързана и с материална отговорност. Сега с това се занимават професионални търговци без връзка с Центъра. Само от време на време може да се купи нещо от изложбата-базар, но съвсем спорадично. А книгите се научихме да си ги търсим в интернет, където човек трябва да се ориентира сам. Въпреки това, обаче, Центърът продължава да играе важна роля в представянето на нашумели и наградени чешки съвременни автори, художници, дизайнери, кинаджии, а напоследък и на автори на комикси. В последно време дейността му се ограничава предимно до вечерните часове

на деня заради съжителството с посолството, което има свои задължителни правила, но въпреки това не преставаме да го чувстваме като свое място. Тук се провежда вече повече от 20 години традиционният коледен урок по чешки, за който нашите студенти пишат на чешки език и сами поставят кратка едноактна пиеска. Само в края на пандемията по обективни причини не можахме да я осъществим, но текстът беше написан и няколко кадъра по него бяха заснети в домашни условия.

С кои от чешките колеги Ви свързват приятелски отношения? Имате ли съвместни проекти? Разкажете за сътрудничеството си с тях?

Приятелските отношения често зависят от времето и пространството, създават се в младежка възраст и остават за цял живот. За съжаление, общността на българистите в Чехия не е толкова голяма, както българската бохемистична общност, но приятелските връзки си остават. Ако започнем с най-възрастното поколение, бих казала, че огромна симпатия ме свързва с Дана Хронкова, чийто бодър младежки дух и интерес към българската литература и култура е абсолютно неподвластен на времето. Изключително добри чувства ме свързват и с Людмила Ухлиржова, невероятно ерудиран член на редакционния съвет на сп. Съпоставително езикознание и почетен доктор на Софийския университет, на която дължа и рецензия за своя голям докторат. От поколението на моите връстници сърдечно приятелство ме свързва с Ивана Сръбкова, Ивана Боздехова, както и с Хана Гладкова. И за да не излезе, че имам приятели само в Прага, мога да кажа, че и с Бърно ме свързват най-добри чувства. Не смея да твърдя, че сме били приятели, но прекрасно познанство ме свързваше с проф. Радослав Вечерка, бърненски професор по палеославистика и почетен доктор на Софийския университет, невероятно ерудирана и атрактивна личност, която помня още от студентските си години. Всичко свързано с него и неговите колеги и студенти носи очарованието на изключителния човек и учен, който ни напусна сравнително неотдавна, но остави прекрасен спомен у всички, които го познаваха. Взаимна симпатия и общи проекти ме свързват и с доц. Ирена Богочова от Остравския университет.

Не бива да забравяме и това, че някои наши някогашни студенти и колеги сега са от чешката страна. Тук не мога да пропусна бърненското българо-чешко семейство доценти Елена и Павел Крейчови и служителката на Славянския институт в Прага Божана Нишева, както и Албена Рангелова, която си остава филолог българист и бохемист, макар че от няколко години вече не работи в Института за чешки език, но е вградила много труд и усилия в чешките речници на неологизмите.

Съвместната работа с чешките колеги не е от вчера. Още от началото на 80-те години на XX в. датира прекрасната традиция на чешко-българските конференции, създадена с организационните и творчески усилия на проф. Св. Иванчев, на неговите ученици проф. Иван Павлов, доц. Янко Бъчваров и доц. Величко Тодоров, последователно лектори по български език в Карловия университет, на Яна Маркова, дългогодишен директор на Българския културен институт в Прага, на проф. Зденек Урбан и проф. Хана Гладкова от чешка страна и вероятно повече чешки колеги, за чиято организационна роля не зная или спомените ми са избледнели. За съжаление, тази традиция заглъхна някак спонтанно след 2000 година с преждевременната кончина на непрежалимия Величко Тодоров, чиято неудържима енергия и усилия да намира спонсори за осъществяването на конференциите даде прекрасни плодове, но може би и да е допринесла за ранното изтощаване на неговото по човешки (не медицински) голямо сърце.

Сега сътрудничеството се осъществява по организационните канали на европейските програми – за преподавателите и студентите главно Еразъм и Еразъм плюс, а за

популяризаторските – програмите Лингва и Леонардо да Винчи. Поне това са програмите, в чиито международни проекти съм взела участие аз (заедно с колеги от Чехия, Полша, Словакия, Словения), със сигурност има и други, за които не знам. Договори по Еразъм имаме с философските факултети на Карловия университет в Прага и Масариковия университет в Бърно, както и с Педагогическия факултет на Карловия университет в Прага. За съжаление, и тези програми бяха блокирани от коронакризата, когато бяхме парализирани за всякакви преки контакти. Аз бях от първите засегнати от тази криза, защото не можах да осъществя едно гостуване в Прага, планирано за началото на март 2020 г. и пропаднало с началото на карантината. Благодарение на Еразъм преди няколко години се запознах с доц. Томаш Хосковец, който гостува на нашия университет и който е един от активните организатори на обновления Пражки лингвистичен кръг. Надявам се да успеем да осъществим участие в заседанията на тази в прекия смисъл на думата творческа лаборатория.

Вие сте сред учредителите на Бохемия клуб, били сте главен редактор на Ното bohemicus. Що за „създание“ е Бохемия клуб и какво е мястото му във Вашия живот?

Дефинирането на Бохемия клуб е много трудна работа, с която не се справи дори доц. Величко Тодоров, или както всички го наричахме, просто Величко. В един от първите броеве на Хомо Бохемикус той публикува дълъг списък на това какво НЕ е Бохемия клуб, защото тази му изглеждаше по-лесната задача. Наистина е по-лесно да се определи какво не прави Бохемия клуб, въпреки че с времето работата му започна постепенно да се стеснява предимно до създаването на текстове, които обаче са толкова многолики, че поне аз не усещам особена разлика.

Бохемия клуб възникна през септември 1993 г. след продължителна подготвителна работа от страна на Янко Бъчваров и Величко Тодоров и още неколцина ентузиастични, специалисти в областта на правото, защото учредяването на нов юридически субект не е проста работа и за целта се иска опитно око на правист. Всъщност идеята за това възникна спонтанно у мнозина колеги още от 1990 и 1991 г., но всички някак нерешително чакахме това да бъде направено от изтъкнат бохемист, какъвто тогава беше на първо място Янко Бъчваров, макар и още само асистент в Университета. Той обаче и така си имаше много работа и грижи извън преподаването, около сп. Съпоставително езикознание. Аз самата също не можех да бъда много активна, защото имах малки деца, последното от които е родено през 1992 г. Но по онова време се завърна от лекторат в Прага Величко Тодоров, за когото революционните времена бяха плодотворна почва да разгърне огромната си енергия, която винаги и на всички ни изглеждаше неизчерпаема. След внезапната кончина на проф. Св. Иванчев, която покруси всички нас, неговите ученици, той успя да възпламени мнозина негови познати, връстници и дори по-възрастни от него, както, разбира се, и малка част от учениците му да напишат спомени за тази необозрима личност. Получи се прекрасна книга, разнообразна като самия Иванчев и озаглавена както един от текстовете вътре „Светомирнен дух“. Не помня точната хронология на организационните усилия по създаването на Бохемия клуб и на „Светомирнен дух“, защото бях доста заета с отглеждането на младеж на възраст, както сега е модерно да се пише 0+, но със сигурност учредяването бе последвано много скоро от представяне на книгата пред университетската общност и, както пишеше в поканата, „известяването“ на Бохемия клуб.

Очевидна слабост на основните движещи сили в Клуба беше липсата на по-сериозни академични титли, защото това си беше истинско обединение на млади хора, които не могат да чакат тромавата академична санкция, за да разгърнат активността си. Затова като академичен гарант за сериозността на клуба и негов почетен председател бе поканен

проф. Никола Георгиев. Това беше изключително добре намерена академична фигура – човек свързан с Чехия – бивш лектор по български език в Прага и познавач на чешката литература, преподавател и мислител от необикновено голям формат, бунтар и вечен дисидент, обожаван от своите ученици и последователи, единственият, за когото съм чувала студенти да го наричат помежду си „Господа“. Остава единствено да добавя и незаменимото му качество – изключителен сладкодумец, който само с появата си пред публика въдворяваше пълна тишина, защото никой не искаше да пропусне нито една негова дума. Със спонтанното си и заразително чувство за хумор и с наблюдателното си око на литератор и ерудит той ни дари с множество прекрасни научни, паранаучни и просто човешки слова, които са неизличими от съзнанието на организирания „бохемисти и бохемоклубисти“, както ни наричаше Величко.

Неудържимата енергия на Величко Тодоров не остави никого, който поне по някакъв начин е свързан с Чехия или с българо-чешките отношения, извън събитията, организирани от Клуба. За него не беше тайна, че много готови или почти довършени за издаване ръкописи с бохемистична тематика, както и преводи от чешки, стоят „в чекмеджетата“, защото не са имали шанс да бъдат издадени при строгата и общо взето недостатъчна издателска дейност в предишната епоха, макар и да не са били белязани от някакво идеологическо клеймо. През 90-те години, както и сега, единственото ограничение вече бяха само парите. Но тяхното търсене беше неизбежно, защото интернет беше още в пелени, едва съществуваша някои професионални терминали, но възможността да се публикува в Мрежата още беше зад хоризонта, всичко все още се издаваше само на хартия. В това отношение безбройните приятелства на Величко бяха богат източник, а неговата способност да убеждава колко е необходимо това, което правим, си беше истинска манна небесна. Така тръгнаха сп. Хомо бохемикус, Малка чешка библиотека и Голяма чешка библиотека. Неограничената езикова инвенция на Величко Тодоров блика и шурти по страниците им като неудържима Ниагара на българската езикова стихия. Там няма главен и обикновен редактор, а спиритус агенс и спиритус ректор, касиерът е ковчезник, а книгите са „разклонения“ на Хомо бохемикус, всяко със свой неповторим определител – биографично, научно, комеморативно, историческо или някакво друго разклонение на списанието. Така видяха за пръв път бял свят поетичните преводи на Атанас Звездинов на „Китка“ от Карел Яромир Ербен и на „Май“ от Карел Хинек Маха, авторските стихове на Людмила Кроужилова „Мост“, сборникът „Българска Хашекиада“, където главна роля играят научни текстове на почетния председател на клуба, и още много книги и „книжици“, чиито пълен списък присъства на няколко места в Хомо бохемикус (обикновено при кръгли годишнини на клуба), всеки път допълван и разширяван с междувременно излезлите заглавия.

Всичко това продължава и досега, макар че вече я няма езиковата инвенция на непрежалимия Величко. Когато подготвих за печат учебника си по чешки език за абсолвенти, т.е. за напреднали, и търсех оригинални текстове за превод от български на чешки, често се обръщах за помощ към колеги и веднъж споменах, че съм включила и текст от Величко Тодоров. Една колежка ме изгледа смаяно и ме попита: „Ама ти си включила текст от Величко Тодоров за превод на чужд език?“ Интонацията ѝ изразяваше такова смайване, че за момент се поколебах, но все пак го оставих – в живота никой не щади преводача, значи и в учението не бива да бъдем милозливии. Всичко, което веднъж вече е било казано на български, може пак да се появи и абсолвентите трябва да са готови за това.

И накрая какво е мястото на Бохемия клуб в моя живот – не мога точно да го обясня, то е като мястото на проф. Иванчев в живота ми – нещо определящо, направля-

ващо, нещо, което много отдавна е станало неделима част от мен, което винаги съм чувствала като по-важно от всичките ми лични дела, заради което съм отлагала собственото си авторство на преводни или научни текстове. Защото редактирането и подбирането на текстове и книги за Хомо бохемикус е винаги на първо място – всичко друго се прекъсва, за да се „влезе“ в някакви срокове, да се издаде нещо навреме, независимо от вечните пречки и отлагания, съпътстващи нашата работа. Когато имаше опасност да пропадне едно коледно представление веднъж се принудих да включа цялото си семейство, да използвам децата си като любители артисти (на чешки език, който по принцип не знаят!), само и само всичко да завърши успешно, защото никой не може да разочарова членовете на Бохемия клуб, особено ако са студенти, чиито приятели искат да ги видят в тази чужда езикова стихия, която не познават.

Какви награди имате?

Наградите, с които мога да се похваля, са две, разбира се, от Чехия – едната получих от Министерство на културата на Чешката република в качеството си на председател на Бохемия клуб, не толкова за личните си изяви, колкото за цялостната дейност на клуба, който трудно може да бъде класифициран в някакви административни рамки. Във всеки случай наградата е за развитието на културните връзки между България и Чехия, и то именно в качеството ми на председател на Клуба.

Може би трябва да добавя и общата награда за авторския колектив на Българо-чешки речник в 2 тома под редакцията на Св. Иванчев – Първа награда в категорията „Двуезични речници“ от Пражкия панаир на книгата през 2003 г., присъдена от Чешкия съюз на преводачите. Щях да пропусна тази награда, защото напоследък изискванията към научната дейност на университетските преподаватели са толкова строги и подробни, че при 10 члена на авторския колектив според тях ми се полага 1/10 от полагаемите се за това точки. Почти бях забравила, че тук не си мерим точките, а споменаваме само факти от съществуването на бохемистиката и нейните скромни представители.

Така всъщност третата ми награда е също свързана с българо-чешките отношения – сребърен медал на Философския факултет на Карловия университет за изключителен научен принос и за принос в българо-чешките отношения. Това беше за мен една изненада, която за малко щях да пропусна, когато след доста голяма пауза през 2016 г. отново се организира българо-чешка конференция, но аз бях доста изморена и реших, че няма да участвам – винаги има достатъчно колеги, които проявяват интерес. Добре че „едно птиченце ми каза“, че не е зле да се включа, защото се очаква награждаване на лица, заслужили за научните връзки с Философския факултет и за българо-чешките културни връзки. Така сега разполагам с две изключителни произведения на чешкия пластичен дизайн (наградата на Министерство на културата и сребърният медал на Философския факултет) в знак на висока оценка за направеното дотук.

Над какво работите в момента?

В момента работя, както винаги, няколко неща едновременно. Едното, което е с най-голяма продължителност, е следващата фаза на разработеното в големия ми докторат – опитвам се да приложа и проверя методиката си за семантичен анализ на глаголите върху следващото семантично поле – разработила съм семантичното поле на притежанието, а сега искам да проверя и семантичното поле на съществуването. Двете ги обединява българският глагол *имам*, който е в ядрото и на едното, и на другото семантично поле. Но и в двете има още много други глаголи, те са структурирани по някакъв начин и това е, което искам да разработя – едновременно да проверя дали тази методика е при-

емлива и за второто, дали дава добри резултати. Но понеже съм започнала много широко – в три езика (български, чешки и руски) и в 4 хронологични пласта (най-стар, XIV в., XVII в. и съвременен), работата е страшно много, както се казва, краят ѝ не се вижда.

С по-нормални срокове е работата ми върху редактирането на българския вариант на една преводна антология на съвременния чешки разказ, за което бях поканена от Чешкия център. Както се разбира, става дума за преводи от около десетина преводачи на текстове от доста повече автори. Надявам се да приключа малко след като всички преводачи си предадат текстовете. В момента не съм планирала свой собствен превод, но и така не чувствам глад за работа, все се намира какво да се върши под слънцето.